

Innføring i russisk språkhistorie

RUS-2040 Strukturer i russisk

2008-03-04

1 Grunnbegrep i historisk lingvistik

Historisk lingvistik studerer språkets tilstand på et tidligere tidspunkt og dets utvikling gjennom tiden.

- **Synkron lingvistik** studerer hvordan språket fungerer på et visst tidspunkt, det være seg i nåtid eller i fortid.
- **Diakron lingvistik** studerer alltid hvordan språket har utviklet seg gjennom tiden.

Man kan studere 1200-tallets russisk synkront (da er det en type av historisk, men ikke diakron lingvistik) eller dens forhold til 1400-tallets russisk (da er studiet både historisk og diakront).

Et **lydlov** er en systematisk lydendring som skjer på et visst sted og et visst tidspunkt i en viss kontekst. Jfr. norske ord som *dag* og *fader* med tyske former som *Tag* og *Vater*, da ser man at der det i norsk står *d*, står det *t* i tysk. Dette er en del av loven som kalles *høytysk lydforskyvning* og skiller mellom de sørlige tyske dialektene (inklusive moderne tysk og jiddisk) og de øvrige germanske språkene.

Det finnes også lydlover som atskiller de slaviske språkene, inklusive russisk, fra de andre indoeuropeiske språkene; de som atskiller russisk, ukrainsk og hviterussisk fra de øvrige slaviske språkene; de som atskiller russisk fra både ukrainsk og hviterussisk; og de som atskiller russiske dialekter fra hverandre.

2 Det russiske språkets opprinnelse

Russisk, liksom norsk, latin, gresk og sanskrit, inngår i den store *indoeuropeiske språkfamilien*. Her er en liste over noen av de mest viktige grupper og språk († viser utdøde språk):

- Indo-iransk, med to store grener: indisk (sanskrit† og de fleste språkene av dagens India som hindi, gujarati, bengali osv.) og iransk (med blant annet dagens farsi, dari og pusjt);
- Germansk (engelsk, tysk, norsk, gotisk†);
- Keltisk (irsk- og skotsk-gælisk, walisisk, bretonsk);
- Baltisk (latvisk, litauisk, prøyssisk†);
- Slavisk
  - Sørslavisk: gammelkirkeslavisk†, bulgarisk, makedonsk, serbisk og kroatisk, slovensk;

- Vestslavisk: polsk, tsjekkisk, slovakisk, nedersorbisk, oversorbisk, kasjubisk, polabisk†
- **Østslavisk**: russisk, ukrainsk, hviterussisk, rusinsk (ruthensk);
- Italisk (latin†, hvorfra de **romanske** språkene, som fransk, spansk, italiensk og rumensk, har utviklet seg);
- Gresk;
- Armensk;
- Albansk;
- Tokarisk†

Alle de slaviske språkene har utviklet seg fra et felles språk som vi kaller **urslavisk** (Proto-Slav(on)ic, праславянский язык). Dette var i sin tur en utvikling av det urindoeuropeiske språket. Urvslavisk var veldig nær urbaltisk, det er også mange låneord fra germanske språk (for eksempel *кунуть*, gotisk *kaupan*, norsk *kjøpe* eller *хлеб*, gotisk *hlaifs*, norsk *leiv*, dansk og svensk *lev*). En annen språkgruppe som slaverne hadde mye kontakt med er iranske språk, det er mange låneord derfra, som for eksempel *боз* (samme element finner vi i det iranske stedsnavn **Bagdad**).

Sosiolingvistikk studerer hvordan språket fungerer i samfunnet. Her er en kortfattet sosiolingvistisk skildring av situasjonen i Rus'-riket.

- ☞ De fleste skriftlige minner fra gammelrussisk tid er skrevet på **kirkeslavisk**. Det er viktig å skille mellom **gammelkirkeslavisk** (Old Church Slavic, старославянский язык), dvs språket til de første slaviske bøker fram til midten av 1000-tallet, og *kirkeslavisk* (церковнославянский язык), dvs det samme språket som det var skrevet i Rus' (og andre land som Bulgaria og Serbia) etter at det ikke lengre var et levende språk. Flere gammelkirkeslaviske skrifter kommer fra Russland (de mest kjente er Ostromir-evangeliet, Остромирово Евангелие og Novgorod-kodekset (Новгородский кодекс), funnet for bare syv år siden), men det gjør dem ikke til russiske tekster.
- ☞ Situasjonen som gjaldt i Rus' kalles **diglossi** (fra gresk, "to språk"). Dette innebærer at det finnes to språk i samfunnet og at områdene der disse brukes er veldig skarpt definert (det er ikke akseptabelt å bruke ét av språkene der bare det andre må brukes), og ét av språkene har relativt høy prestisje, mens det andre er lavt prioritert. De to språkene er alltid i *komplementær distribusjon*.
- ☞ I Rus' var kirkeslavisk høyspråket som bruktes i gudstjeneste, litteratur og historieskriving. Gammelrussisk (древнерусский язык) var lavspråket som folk snakket, det bruktes i daglig korrespondanse mellom private personer og i juss, for eksempel i lover. Samtidig var det så at ikke alle som måtte skrive på kirkeslavisk, som behersket det fullt ut. Dette fører til at det forekommer russiske fonologiske eller morfologiske trekk i kirkeslaviske tekster.

Alt dette for til at det i både gammel- og moderne russisk finnes mange trekk som er lånt fra kirkeslavisk.

3 Det russiske språkets særpreg

Det russiske språket tilhører den østslaviske grenen av den slaviske språkgruppen, sammen med ukrainsk og hviterussisk. Innom de østslaviske språkene gikk den viktigste grensen mellom de nordvestlige områdene (Pskov- og Novgorod-republikkene) og de øvrige, der man også kan skille mellom syd- og mellomrussiske dialekter. I følgende tabeller skiller jeg mellom NVR (nordvestrussisk) og R (syd- og mellomrussisk).

3.1 Åpne stavelser og pleofoni

I urslavisk gjaldt det såkalte *åpne stavelers lov*. En åpen stavelse er en stavelse som ikke har noen konsonant i sluttet (å-pen). Dette er ikke et lov som i “lydlø”, men helst en tendens som førte til at det oppsto flere lydlover i snevere forstand. Et av de viktigste var *pleofonien/metatesen*.

Jfr. følgende former:

Urslavisk	Gksl.	Polsk	Østslavisk		Betydning
			R	NVR	
* <i>gol.va</i>	гла.ва	gł.o.wa	го.ло.ва		‘hode’
* <i>mel.ko</i>	млѣ.ко	mle.ko	мо.ло.ко		‘melk’
* <i>bor.da</i>	бра.да	bro.da	бо.ро.да		‘skjegg’, eng. beard
* <i>der.vo</i>	дрѣ.во	drze.vo	де.ре.во		‘tre’

Man kan se at de urslaviske lukkede stavelene ble åpne i alle de tre slaviske grenene. Flere bemerkninger:

- I *kasjubisk* finnes det ord som *gard* (fra *gordz, rus. город);
- I østslavisk gikk *KeIK* over til *KoIK* i de fleste fall (jf. молоко, ikke *мелеко). Det finnes to typer unntakelser:
  - Etter *u*, *č*, *u*, *u* som ikke kunne stå framfor *o* finner vi *KeloK*, som i *xelmz ‘hjelme’, fra germansk, gksl. шлѣмъ, grus. шело.мъ;
  - I enkelte tilfeller finner vi *KeIK*, spesielt framfor dentale konsonanter, som i белена ‘bulmeurt’, пелена ‘slør’. Dette er ikke regulært.
- I NVR finnes det flere eksempler på “vestslaviske” utviklinger, som *ногородье* ‘en type by’ (samme rot som i *город*).

En annen type utvikling som er forbundet med de åpne stavelers lov finner vi i urslaviske *KorK*, *KorK*. Dette er mer komplisert, men i russisk finner vi for det meste *KorK* og *KerK* her, som for eksempel i *волк* (slekt med *ulv*, norrøn *ulfr*) eller *чёрный* (slekt med det indiske gudsnavnet Krishna, sanskrit *kr̥ṣṇa*).

3.2 Palatalisering

Denne prosessen er forbundet med at konsonanter ikke kunne stå framfor fremre vokaler eller *j* (det samme finner vi i norsk, jfr. norsk *kjøre* eller *stjerne* med den danske uttalen av samme ord). Det fantes flere palataliseringsprosesser i slavisk, men den viktigste er den såkalte *første palatalisering* (på russisk kalt vanligvis *первая палатализация*). Den skjedde framfor fremre vokaler (*i*, *e*, *ě*). *Jod-palatalisering* skjedde framfor *j* (som i sin tur forsvant).

Urslavisk	Gksl.	Østslavisk	
		R	NVR
xj sj		š'	
zj		ž'	
gj dj	ž' ž'd'	ž'	
kj tj	č' š't'	č'	c'/č'
stj	š'č'	š'č'/s'c'	
zdj	ž'd'ž'		
pj	p'	pl'	
bj	b'	bl'	
mj	m'	ml'	ml'→n'
vj	v'	vl'	vl'→l'
lj nj rj		l' n' r'?	

Annem palatalisering skjedde etter at det oppsto nye forbindelser *кѣ, гѣ, хѣ*. Disse overgikk til *цѣ, зѣ, сѣ* (*c'ě, z'ě, s'ě*). (Det samme skjedde i visse kontekster *etter ě-en*, og i **kvě, gvě, xvě*). Her er det NVR som atskiller seg: der skjedde aldri annen palatalisering, og så har vi former som *кѣле*, rus. *цельный*; *вѣхе*, rus. *всѣ*; *гвѣзда*, rus. *звезда*.

Flere bemerkninger:

- I NVR fantes det effekten som kalles *шоканье*. Dette betyr at det som i andre russiske dialekter var to forskjellige lyd *č'* og *c'* uttaltes på samme måte (vanligvis som *c'*);
- I dialekten i Pskov fantes det samme effekten med *š'* og *s'* (*шоканье*). Der gikk også **stj* og **zdj* til *s'k'* og *z'g'*.